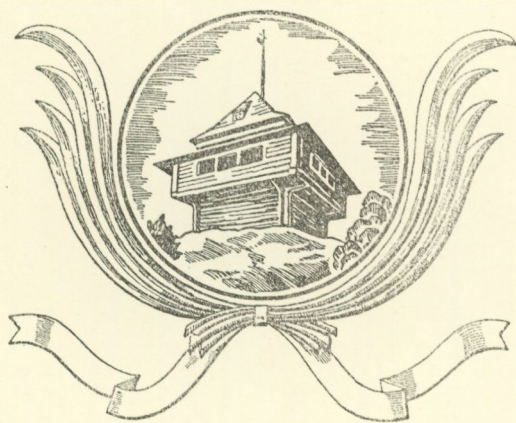

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1935**

NORDISKA MUSEETS
OCH SKANSENS
ÅRSBOK
FATABUREN

1 9 3 5

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · SIGFRID SVENSSON

Årsbokens omslag med motiv från stadskvarteret på Skansen är
utfört efter fotografi av fru M. Claréus.

Tryckt hos
Victor Pettersons Bokindustriaktiebolag
Stockholm 1935

ETT SLOTTSBYGGGE PÅ FRIHETS- TIDEN

EN SKILDRING AV DET NUVARANDE
TUREHOLMS BYGGNADSHISTORIA

av Gösta Selling

I september 1725 infordrade dåvarande översten för Bohusläns dragoner, greve Ture Gabriel Bielke, kostnadsförslag rörande lackmålade tapeter. Anbudsgivare var en tysk målare vid namn Johann Klein, som just då besökte grevens boställe Castellegård utanför Göteborg. Denne Klein hade rykte om sig att vara särdeles skicklig, när det gällde »indiansk», d. v. s. ostindisk målning, något som den vittbereste greven i hög grad uppskattade. Kleins anbud accepterades med nöje; han skulle måla svarta och gröna tapeter »mit indianschen Figuren» för respektive 16 och 18 groschen pr aln och guld- och silverdukstapeter med liknande motiv för 1 mark 4 groschen, respektive 1 mark 8 groschen pr aln. Dessutom hade han de vanliga fordringarna att få jämn avsättning för sina varor samt att vara befriad från borgerlig tunga. »In fall man aber gedachte eine Manufactur von Dieser arbeit in Gottenbourg auf zurichten», kunde han också arbeta för årslön och utbilda lärlingar. Men greve Bielke föredrog tydligen att ha Klein i sin egen tjänst.

Två år senare blev Ture Gabriel Bielke en av rikets herrar, och den 1 februari 1728 lämnade han chefskapet för Bohusläns dragoner och därmed även Castellegård. Hans högra hand, ryttmästaren Johan Adolph Memsen ombesörjde flyttningen, och i juni samma år fraktade skeppet S:t Jakob bland mycket annat också en låda tapeter, målarverktyg och färger från Göteborg till Stockholm. En målardräng följde med på färden, medan Klein själv reste landvägen till Stockholm, där han köpte fin linne-
lärf i hälsingeböndernas manufaktur och kompletterade målare-

utrustningen. Nya och viktiga uppgifter väntade honom, ty Ture Gabriel Bielke skulle återuppföra och nyinreda fädernegården Gäddeholm utanför Trosa¹. Gården hade härjats och bränts av ryssarna under den stora ofredens sista, skickelsedigna år.

Gäddeholm hade varit en ståtlig herrgårdsanläggning, som stolt höjt sig över nejden och som från sin höga terrass litet nedlåtande blickat ned på den lilla staden Trosa, vars låga torvtak skymtade i närheten. Det var Ture Gabriels farfars bror, Sten Bielke, som på 1660-talet byggt huset tre våningar högt med släta fasader, gavelfrontoner och valmtak. På ena sidan om huset lågo flyglar på en hög terrass och på den andra en vidsträckt trädgård. Ännu tio år efter rysshärjningarna var det stora huset en svartbränd ruin med remnade murar och tomma fönsterhål. Men murarna stodo ännu uppräta, och Ture Gabriel trodde, att en stor del av dem skulle kunna användas vid gårdens återuppbyggande. Naturligtvis var det nödvändigt att modernisera huset. Även om en man som fältmarskalken Erik Dahlberg hade utformat den gamla byggnadens arkitektur, var den nu, med sextio år på nacken, en smula omodern, alltför rät och slät, för hög och med alltför glest sittande fönster.

Den som fick uppdraget att göra nya ritningar var slottsbyggets unge ledare, Tessins arvtagare, hovintendenten Carl Hårleman. Han hade kommit hem från en lång studieresa på kontinenten och borde alltså vara synnerligen skickad att både i fråga om »commoditet och zirat» modernisera det gamla 1600-talshuset. Byggnadskroppens planform och ålderdomliga pro-

¹ För nutiden är gården bättre känd under namnet Tureholm, som den erhöll vid ett kungligt besök 1761, ett par år före Ture Gabriel Bielkes död. De brev och handlingar, som använts för denna uppsats, finnas i Riksarkivets Bielkesamling, som genomgåts för att man om möjligt skulle finna mästaren till de tapeter Nordiska museet för några år sedan förvärfvade från gården. Excerperingen har på ett förtjänstfullt sätt utförts av fru Ma Trägårdh-Åberg.

Bielkesamlingen har redan tidigare utnyttjats av professor Sten Karling, som i Svenska Trädgårdskonsten, del II, skrivit om Tureholm. Trädgården har därför helt utelämnats i denna uppsats. Prof. Karling är den förste som påpekat, att Hårleman är Tureholms arkitekt.

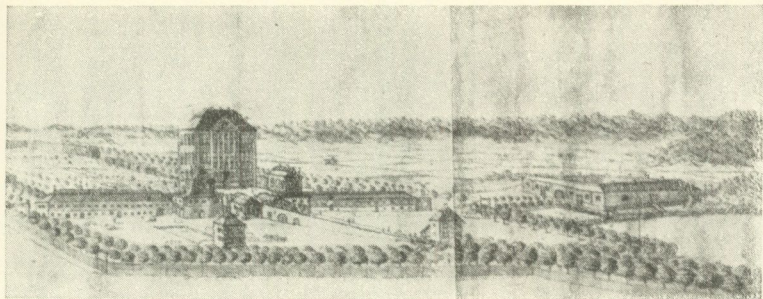

Bild 1. Gäddeholm (Tureholm) enligt teckning av Olof von Dalin 1757.

portioner kunde arkitekten helt naturligt inte göra mycket åt. Och genom att huset utom bottenvåningen med domestikrum, källare m. m. måste ha två bostadsvåningar, en för greve Bielke och en för gårdens egentliga ägare, hans moder »fältmarskalkinnan» Eva Bielke, måste det av 1700-talet föga omtyckta systemet med två till det yttre likvärdiga våningar bibehållas. Hårleman fick inskränka sig till att genom fönstrens proportionering och fasadernas dekorerings ge byggnaden en mera tidsenlig gestaltning, bild 3. Han följde därvid såvitt möjligt franska förebilder. Bottenvåningen behandlades som en sockel med ett rusticerat mittparti, som bar upp lisener och en hög gavelfronton. De ganska tätt sittande fönstren fingo släta omfattningar — en del voro stickbågiga — och hörnen markerades med rustikkedjor. I fråga om takets form följde dock Hårleman — eller byggherren — en rent svensk tradition och gjorde ett högt säteritak med vertikal mellandel.

Planen följde helt naturligt i stort sett det schema, som alltsedan 1600-talets mitt varit fransk och därmed också svensk tradition, bild 5. I vardera bostadsvåningen låg salen omgiven av två rumssviter, båda med förmak och sängkammare. Salens placering — snett i förhållande till mittaxeln — kan dock vid denna tid betecknas som en djärv nyhet av arkitekten. Det är ett litet drag, som starkt bryter mot 1600-talets krav på symmetri och som i viss mån varslar om rokokons friare planlösningar.

Det medför också, att den ena rumssviten kunde kompletteras med två kabinett och en rymlig garderob, som på 1700-talssätt hade direkt utgång till förstugan. Man bör också observera de inre förbindelserna med »löntrappor för husfolket at gå up och neder i våningarna», för att citera C. H. König 1752. Även detta är ett typiskt 1700-talsdrag. Dessa trappor förbinda tjänarorummen, som lågo i bottenvåningen och i en liten entre-sol på västra gaveln med såväl salen och dess inbyggda skänk som med de båda bostadssviterna.

Nybyggnaden på Gäddeholm har onekligen ett särskilt intresse i sin egenskap av Hårlemans förstlingsverk på herrgårdsarkitekturens område. Den visar, att han ännu vid denna tid, trots läroåren på kontinenten, i mycket stor utsträckning bygger på traditionerna från det tessinska 1600-talet. Till en del beror det ju i detta fall, som vi sett, på nödtvång. Det är emellertid först efter den andra utlandsresan, 1731—32, som Hårleman mera direkt introducerar det franska 1700-talets arkitektur i vårt land, omvandlar och anpassar den efter våra förhållanden. Att i denna omvandling många drag visa Hårlemans starka förankring i den tessinska traditionen är dock tämligen uppenbart.

Den som fick uppdraget att leda ombyggnaden på Gäddeholm var den förutnämnde ryttmästare Memsen, och för arbetets utförande engagerade Bielke de bästa hantverkare, som huvudstaden just då kunde bjuda på: slottsmurmästaren Johan Bäckman, slottsstenhuggaren Olof Fristedt, byggmästaren Jakob Rung, snickarna Erik Oppman och Johan Wulff, den senare även anställd vid slottsbygget. Tack vare Memsens utförliga brev och diverse räkenskaper, som finnas bevarade i Riksarkivet, ha vi möjlighet att ganska noga följa byggnadsarbetet under åren 1729—35.

Arbetet synes ha börjat så smått 1729, då man reparerade flyglarna, vilka sedan skulle fungera som bostäder och arbetslokaler åt hantverkarna och även inhysa de höga herrskapen vid deras besök. Dessutom byggdes på hösten 1729 en ny tegelugn, vilken inte bara skulle furnera gården med tegel utan även skulle hjälpa till att finansiera bygget. Man räknade nämligen

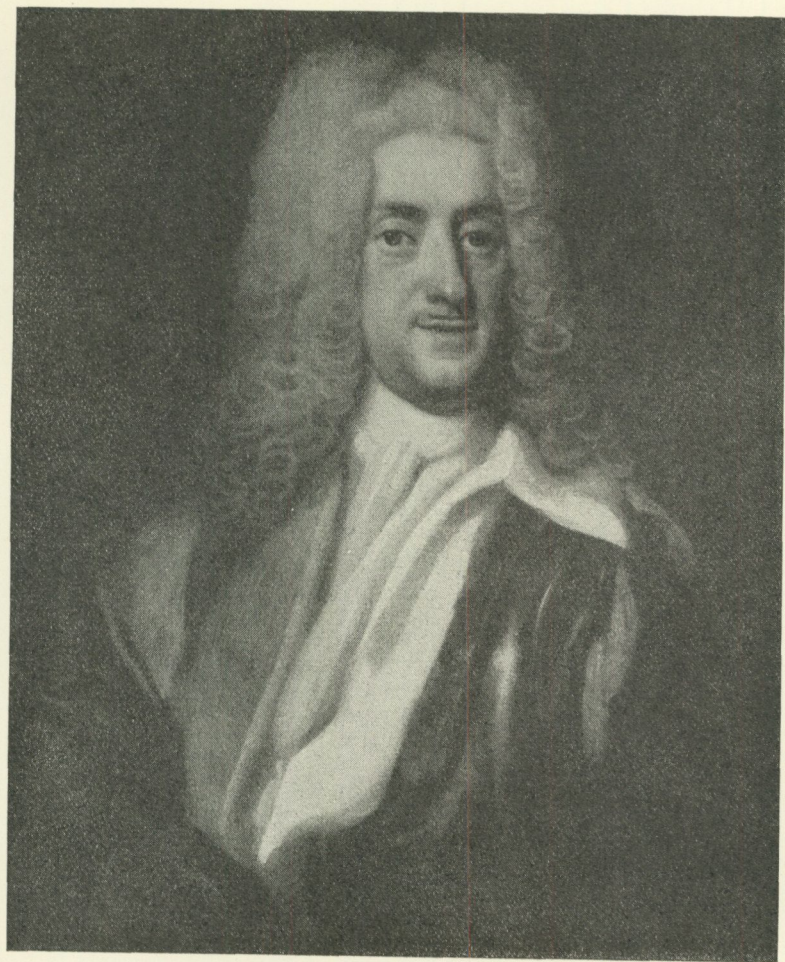

Bild 2. Porträtt av riksrådet greve Ture Gabriel Bielke, målat av G. E. Schröder.
Har tillhört samlingarna på Gäddeholm (Tureholm).
Foto Svenska Porträttarkivet, Nationalmuseum 1917.

med att kunna bränna så mycket tegel, att en del skulle kunna försäljas i Stockholm.

Även under år 1730 tyckes man ha arbetat på flyglarnas iståndsättande. Mäster Bäckmans gesäller voro i arbete, och stenhuggaren Fristedt levererade sträcksten och ett par »ordinärt faconerade kammarspisar till själva flyglarnas reparation». Målaren Klein var sysselsatt med sina »lackerade» tapeter, köpte flera gånger linneväv och fick f. ö. en del av sin lön hemsänd till familjen i Berlin.

Först framåt höstsidan 1731 började arbetet på stora huset. Man beställde »böhmskt fönsterglas» från handlanden Josef Schirer; fönsterkarmar och bågar tillverkades av snickaren Oppman — måtten angåvos efter den »faciad, som Horleman gifvit» —, det sändes ut sträcksten, bergkrut, järnkramlor och mycket annat. Den 22 aug. skrev Memsen till sin uppdragsgivare, att murgesällerna ej hade kvar mer än en veckas arbete, »med mindre anläggningen till fronterna på stora huset då kunde komma att företagas». Han påpekade, att greven hade uttryckt en önskan att då vara närvarande, liksom mäster Bäckman, »som lovat hålla sig färdig». En månad senare omtalar Memsen, att två av murgesällerna, Malonen och Biskop, »förliden måndag rest ifrån arbetet». De hade blivit osams med sina kamrater, och efter ett vilt slagsmål under Memsens frånvaro hade de givit sig iväg. Visserligen hade deras arbetskraft behövts ytterligare en vecka »till murens uppdragande åt borggården», men de kvarvarande kunde nog hinna med det planerade arbetet under hösten, och därför var det onödigt att kosta på skjutspengar från Stockholm för några ersättare. Den 23 okt. kunde också Memsen meddela, att »muren på stora huset blev på måndagen färdig, så högt som den på hösten kom att uppdragas». Sedan skulle murgesällerna sätta in spisar och laga taken på flyglarna. Det var dock inte mycket man hunnit med på det stora huset: endast själva mittpartiet av gårdsfasaden hade uppmurats till en vånings höjd. Samtidigt fick man också veta, att gårdsplanen höll på att stensättas. Det var ett viktigt arbete, och för att få det väl utfört, hade stadsingenjören i Stockholm tillkallats för att giva anvis-

Bild 3—4. Gäddholm (Tureholm). 3. Slottet från nordväst. 4. Järnstaket och grindar mellan stora huset och västra flygeln, smidda på gården 1738. I fonden östra flygeln. Foto 1913 och 1934.

ningar och råd. Trots detta gick arbetet långsamt; stensättarna fingo »merendels upptaga och omlägga vad de redan gjort».

På våren 1732 fortsatte man att mura upp det stora huset. När Memsen i maj kom ut till Gäddeholm, fann han, att »största delen av de gamla murarna» på östra gaveln hade rivits ned, men att man enligt en tidigare överenskommelse låtit »den delen, som var på sidan åt trädgården, kvarstå». Vid närmare undersökning fann han emellertid, att denna gamla mur var så bräcklig och svag, att »man honom ingen tyngd av de nya murarna kunde tilltro». Därför lät Memsen omedelbart riva den, vilket bl. a. medförde, att lakejernas rum i den välvda bottenvåningen kunde få bättre belysning. Memsen hade dessutom låtit kontrollmäta huset, »eftersom man varken borde eller kunde förlita sig på ritningen», och funnit, att västra halvan var 5 kvarter kortare än den östra, medan ritningen upptog skillnaden till endast en halv aln. Eftersom trapphuset befann sig i västra delen av huset, kunde denna omöjligt rivas. Därför blev man tvungen att riva största delen av den gamla muren även på östra gaveln. Bygget började alltså alltmera antaga karaktären av en nybyggnad, något som mästern Bäckman också påpekar i en rapport till greve Bielke på hösten 1732. Liksom Memsen påstår han, att de gamla murarna »hade skada, så att de ej med säkerhet kunde påbyggas eller förtros några murar». Det enda man kunnat behålla var två källarvalv på östra sidan. »Denna sätesbyggning är således ifrån grunden anlagd», skriver han, »och under sommaren uppmurad till hela sin höjd, så att endast några mellanväggar, spisarnas insättande och trapporna återstå inomhus, frontespiserna, taklisten och skorstenspiporna utvändigt.» Hörnstycken av huggen sten behövde därför icke sändas från Stockholm förrän »till kommande år, när arbetet åter begynte». Däremot försökte man med all makt få takstolarna färdiga och uppresta före vinterns inbrott, så att man skulle slippa kostnaden för ett interimstak. I början av augusti kunde Memsen också meddela, att timmerkarlarna voro i det närmaste färdiga med taklagets upphuggande, och att han trodde, att man skulle få tillräckligt med timmer över för att kunna göra nya tak till flyglarna. Han frå-

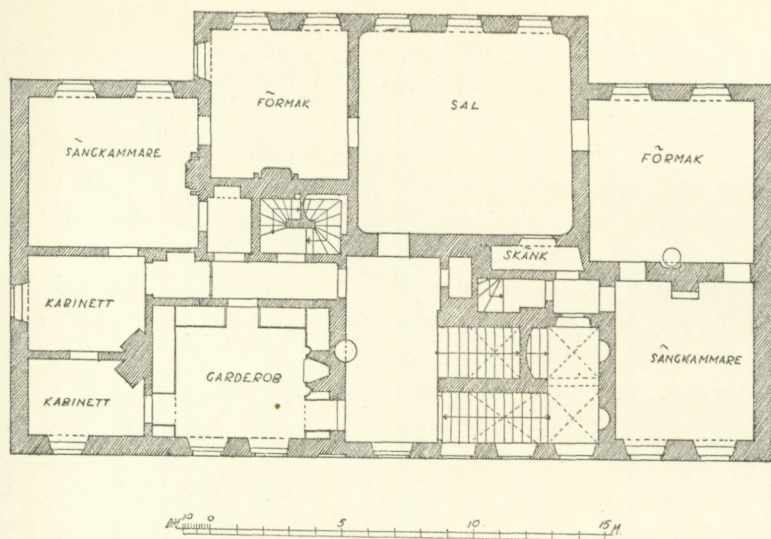

Bild 5. Plan av våningen en trappa upp; (översta våningen lika).
Efter Svensk arkitektur.

gade därför byggherren, om han ville ha valmtak med vindskupor som förut eller »Italian» — d. v. s. säteritak — som på stora huset.

Tidigt på hösten fick Memsen ett nytt bekymmer. Han hade hört sägas, att gamla grevinnan Eva Bielke skulle komma på besök till Gäddeholm. Han ber bevekande, att sonen skall försöka övertala »fältmarskalkinnan att låta bestå med sin resa, emedan där intet var inrymme för hela sviten». Skulle hantverkarna bli utdrivna och sakna tak över huvudet »i djupa och kalla hösten», vore det troligast, att de gåvo sig iväg och förlöpte arbetet.

Redan på försommaren 1732 hade Johann Klein blivit färdig med de beställda lacktapeterna, och han avreste då från Gäddeholm, troligen för vidare befordran till sitt hemland. Vid sin avresa levererade han icke blott tapeter av olika sorter, utan även 28 konterfej och en hel del överblivna måleriutensilier, såsom bärnstens- och oljefernissor, florentinerlack, bärnsten, augsburger puderguld, metallguld och äkta guld. Han remplacerades av en annan tysk målare, Johann Matheus Forchert, som

i början av juni anlände från Berlin. Denne installerades i sitt arbete och fick som hjälp och lärgosse trädgårdsmästaren Eric Biurmans sjuttonårige son, den enda arbetskraft, som man just då kunde erhålla.

Efter ännu en vinters vila satte man med friska krafter på våren 1733 igång arbetet med husets fullbordande. Tyvärr hade den sista tegelbränningen året förut slagit fel, och Memsen måste därför köpa 6,500 tegel från Hörningsholm. Han ville hushålla med detta tegel, till dess en egen bränning blev färdig, och lät därför murgesällerna arbeta på sådant, som »tog mera kalk och mindre sten». Strax efter midsommar var den första tegelugnen fullbränd, och man började därefter omedelbart mura upp de båda frontespiserna och taklisten, och när detta var färdigt, kom turen till stora trappan samt den utvändiga putsningen. Under tiden gjordes yttertaket i ordning. Övre takfallet täcktes med plåtar, det nedre med tegel, som tjärades för att få samma färg som plåten. Plåtslagarens arbete med taktäckningar och fönsterbleck gick emellertid långsamt, ty hans gesäll hade »absenterat» sig tillsammans med en häst, som tillhörde en bonde under godset. Memsen tänkte begära »kronobetjänternas handräckning», om han ej godvilligt återvände. Detta var icke det enda bekymret. Gårdens smed hade varit lat under vintern och inte gjort tillräckligt med fönsterbeslag, och därför hade Memsen måst städsla två smeder till, »sådana som voro att få i nejden». Även glashandlaren Schirer hade bedragit Memsen och i stället för 1,600 rutor endast levererat 107 stycken. Man fick därför börja med att sätta in blindfönstren, så att ställningarna kunde tagas ned. Memsen bad greven tillhålla glashandlaren att icke sända flera »pocklige och fläckote» rutor, eftersom de ej kunde brukas i de ljusa fönstren.

I mitten av september lämnade Memsen en redogörelse för vad man dittills gjort på stora huset. Förstugan var välvd och trappan uppdragen till första våningen, så att man kunde se »hennes fulla skapnad och gång». Alla mellanväggar, som »hade spispipor i sig», voro uppmurade, och man var nu sysselsatt med att dra ihop skorstenspiporna uppe på vinden. Därvid skulle

Bild 6. Detalj av vävtapet, imiterande lackarbete, utförd av Johann Klein. Förut i västra flygeln på Gäddeholm, nu i Nordiska museet. Det s. k. kinesiska kabinettet på Skogaholm, Skansen, prydes av tapeter ur samma svit. Foto 1934.

grevens befallning »observeras», att piporna ej finge ligga på underlag av trä, utan skulle välvas tillsammans, något som visserligen fördröjde arbetet en smula, eftersom murgesällerna aldrig varit med om något liknande.

Memsen rapporterade att murarbetet för året avslutats i början av november. Skorstenarna och taket voro färdiga, trappan uppdragen till översta våningen, alla spisarna i övre våningen och tre i den nedre voro insatta. Samtliga voro »runda bakuti som de nu brukas». Det förtjänar kanske påpekas, att det icke insattes en enda kakelugn i hela huset. Det måste ha blivit ganska svårt för att icke säga omöjligt att hålla jämn värme i rummen. Spisarna voro nämligen grunda, med stora öppningar, och någon värme kunde ej magasineras i murarna, eftersom spjällen voro placerade i överkanten av själva eldstadsöppningen.

Jämsides med murningen hade arbetet med inredningen pågått under hela året. Under vintern hade målaren Forchert tydligt arbetat i Stockholm, men när det blev varmt, reste han ned och inrättade sin verkstad i en av flyglarna på Gäddeholm. Han hade att måla tapeter till icke mindre än fyra rum, nämligen till svarta förmaket och gula kabinettet i nedre våningen samt till röda förmaket och svarta sängkammaren i övre våningen. I början var Memsen belåten med honom. Han var tidigt uppe om morgnarna och arbetade till kl. 8 om aftonen. Men senare började det gå långsamt, och han måste drivas på ordentligt, »stundom med pock och stundom med godo». Memsen gjorde sig själv besvär med att köpa extra fin linneväv från hälsingskutorna, när han besökte Stockholm, så att målaren »intet hade att förebära, om tråden skulle synas under lackeringen». Inte heller kunde han skylla på, att de från Holland införskrivna färgerna tagit slut, eftersom Memsen hade låtit köpa felande färger i Stockholm. Forchert försökte lugna Memsen med att de två tapetsviter, som hade europeisk målning, nämligen den röda och den gula, skulle gå mycket fortare att måla än de båda andra, som hade kinesisk målning. Förresten var han mycket försiktig i sitt arbete; endast målarefernissorna kokades i köket, medan den eldfarliga bärnstensfernissan tillverkades ute på fältet.

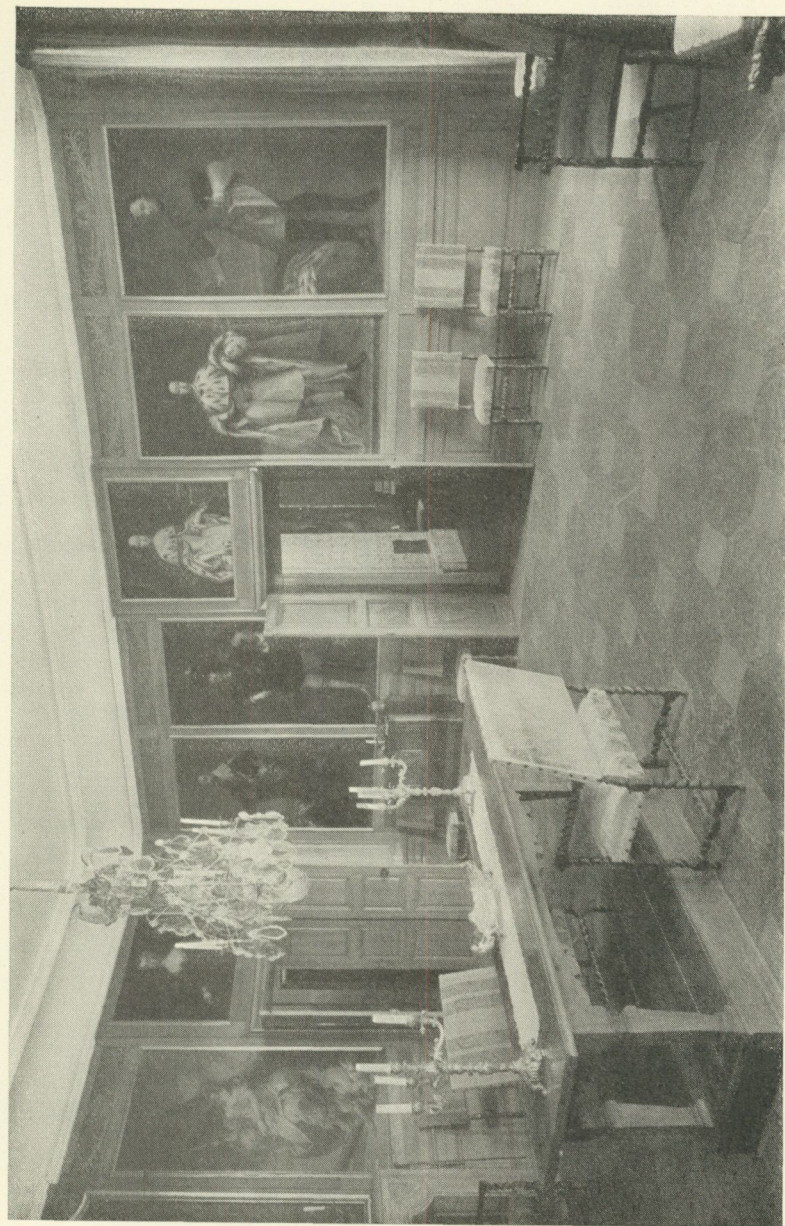

Bild 7. Stora salen med infällda kungaporträtt efter ritningar av Carl Hårleman. Foto 1934.

Vid ett besök i Stockholm på hösten 1733 hade Memsen ett par viktiga ärenden att uträtta. Han talade med hovintendenten Hårleman och fick av denne förslag till dekoreringen av det förnämsta rummet på Gäddeholm, salen i nedre våningen. Hårleman gav också anvisning på en lämplig snickare, som just då arbetade på slottet, nämligen Johan Wulff. Memsen övertalade denne att följa med till Gäddeholm för att slå ut panelningen på väggarna, så att han sedan skulle kunna arbeta på inredningen hemma i sin verkstad i Stockholm.

Det var meningen, att salen skulle prydas med en serie i boaseringen infällda konterfej av hela kungalängden från Gustav Vasa till Fredrik I; dessa porträtt skulle Lorentz Pasch d. ä. måla. Memsen besökte även honom för att se, hur arbetet avancerat. Tyvärr var mycket litet gjort, och t. o. m. Pasch själv tvivlade på, att han skulle kunna bli färdig till midsommar nästföljande år, vilket Memsen ansåg vara »den yttersta tiden».

Till sist gällde det att finna folk, som redan nu kunde börja med gipsningen av tak och spiskupor, så att golvens inläggande skulle kunna ske tidigt nästa vår. Memsen fick av en händelse reda på en stuckatör vid namn Lübeck, som i brist på annat arbetade vid porslinsbruket (d. v. s. Rörstrand). Han skulle inte endast vara en beskedlig och billig karl, utan ansågs dessutom vara skickligare än någon av fransoserna på slottet, »men skulle intet ha något tillträde eller ynnest hos herrarna, som disponerade över slottsarbetet». Lübeck följde med ut till Gäddeholm för att se, vad arbetet skulle innebära, och förklarade sig därefter genast villig. Men han ville gärna för halv lön »i ett à två rum göra något sirligare arbete än det som betingats, så att han kunde få tillfälle att visa sig så väl förstå professionen som fransoserna om intet bättre». Det vågade dock inte Memsen på egen hand låta honom göra, utan bad, att han skulle visa sina ritningar och desseiner för Hans Excellens själv.

Under 1733 moderniserades också den västra flygeln. Dess murar höjdes $3/4$ aln, så att taklisten kom i samma höjd som våningslisten på stora huset, ett viktigt estetiskt krav enligt 1700-talets arkitekturteoretici. Dessutom försågs flygeln med

Bild 8. Gången till trädgården och förstugan i bottenvåningen. Stuckaturerna, såsom taklister och pilastrar, utförda av gipsmakaren Lübeck 1733. Foto 1913.

säteritak av samma typ som huvudbyggnadens. Dessa förändringar tyckas enligt Memsens utsago ha åstadkommit god effekt och »bättre parade emot stora huset än förr». Även denna höst hade Memsen bekymmer för hennes nåd fältmarskalkinnans hotande ankomst. Han försökte skjuta upp hennes besök så länge som möjligt. Äntligen, den 10 oktober, skriver han, att om hennes nåd ville dröja ytterligare åtta dagar, skulle hennes flygel »med bekvämlighet vara ledig och inrymd för hennes folk». Målaren skulle transporteras till den andra flygeln, och fyra murgesäller skulle snart resa. De andra finge »logera utomgårds». Värst var det för bleckslagaren, som ej fick behålla det minsta köket som verkstad, men även denna detalj skulle bli ordnad.

Nästa arbetsår, 1734, började det bli besvärligt med finansieringen av det stora bygget. Strax före midsommar skrev Memsen, att det angelägnaste arbetet för året vore gipsverkets kompletterande och golvens inläggande i excellensens flygel, så att den kunde möbleras eller åtminstone göras »logeable». Förutsättningen härför var emellertid, att han fick tillstånd att transportera tegel till Stockholm för försäljning för att få pengar till hantverkarna, »särdeles stenhuggaren, som redan hade ansenlig fordran». I augusti bad Memsen åter om pengar. Från Gäddeholm kunde han sända c:a 20,000 mursten till försäljning, men fraktandet var besvärligt. Hantverkarna voro många, och trots att de inte fingo mer än nödvändigt till sitt underhåll, steg summan dock varje vecka till 137 daler kopparmynt. Memsens räknar upp dem alla: målaren och hans gosse, gipsmakaren, fyra murgesäller, två stenhuggaregesäller, tre snickare samt vid tegelbruket två daglönare. Dessutom ville de fast anställda, nämligen byggnadsskrivaren, trädgårdsmästaren och hans dräng samt smeden efter hand ha något av sina årslöner. Memsen ville hellre driva arbetet ordentligt under den tid dagarna voro långa och i stället sluta tidigare på hösten.

Under tiden gick dock arbetet ganska raskt undan. I juli fullbordades stora trappan »allt upp till vinden», vilken till största delen stenlades. Sedan kom turen till den smala »löptrappan» mellan kammartjänarnas rum och salsskänken. På grund av den

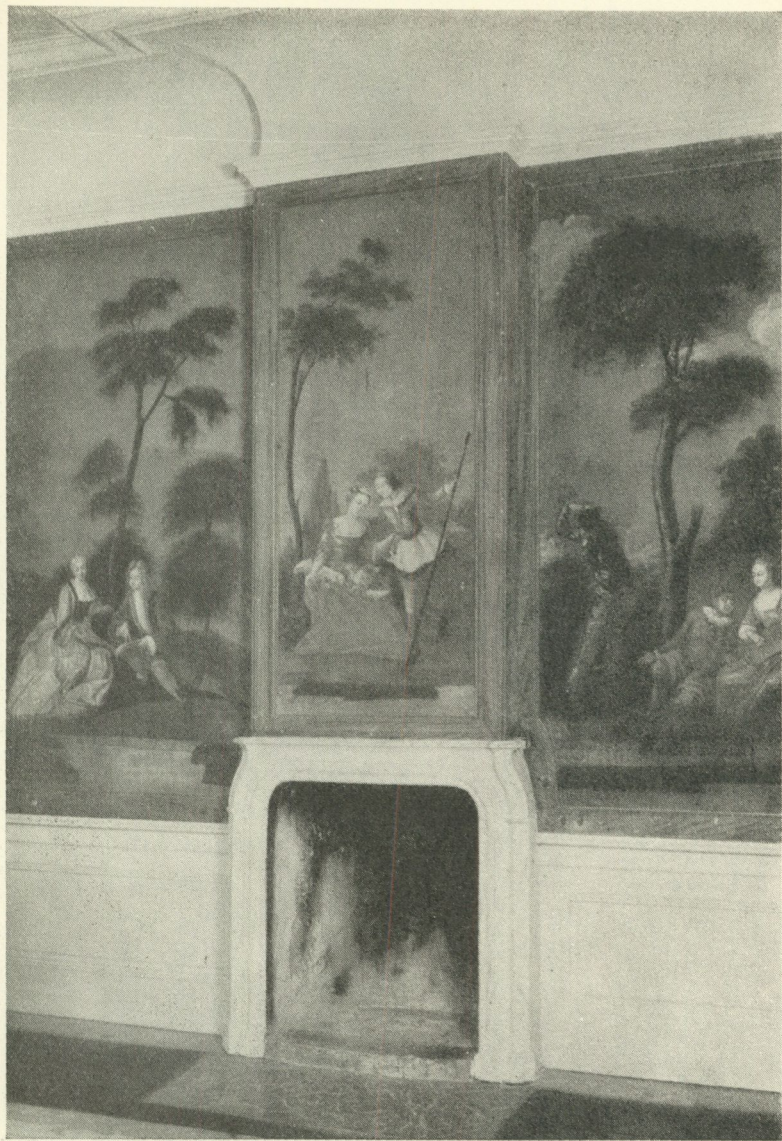

Bild 9. Vägparti i blå kammaren i översta våningen. Vågfälten och spisöverskycket målade av Johann Klein. Foto 1934.

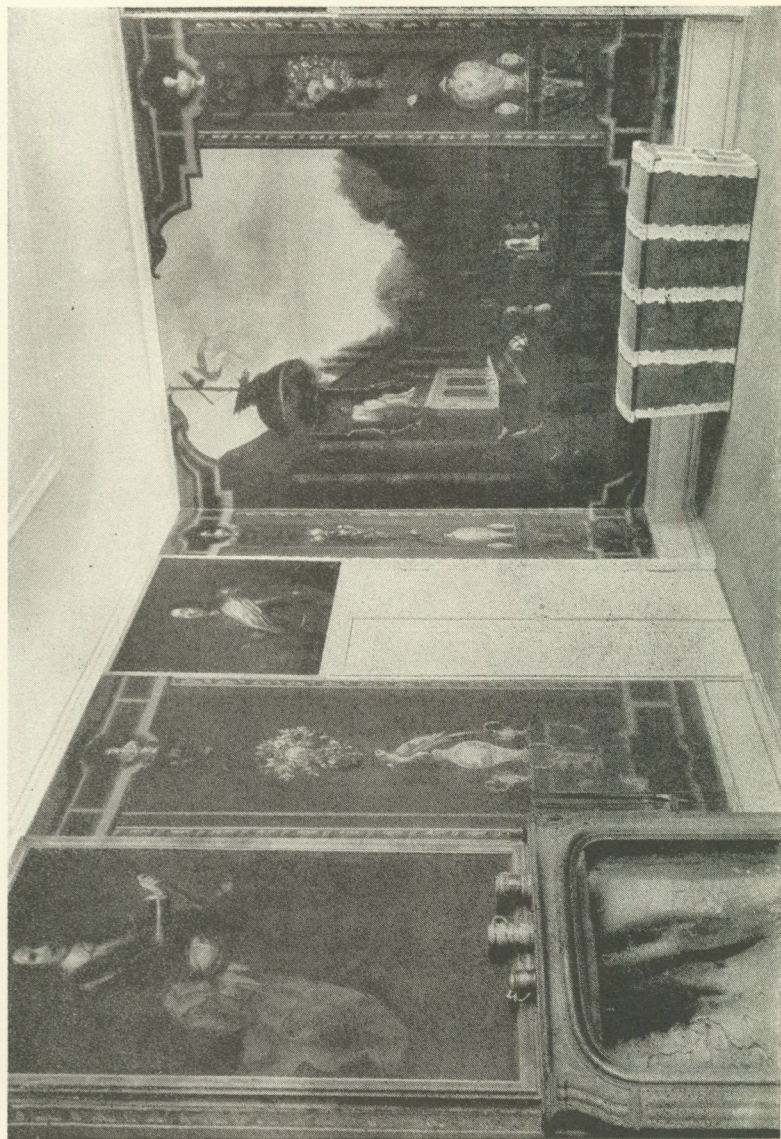

Bild 10. Salen i översta våningen. De målade vävtapeterna av Johann Forchert. Spis- och dörröverskyckena numera borttagna. Foto 1913.

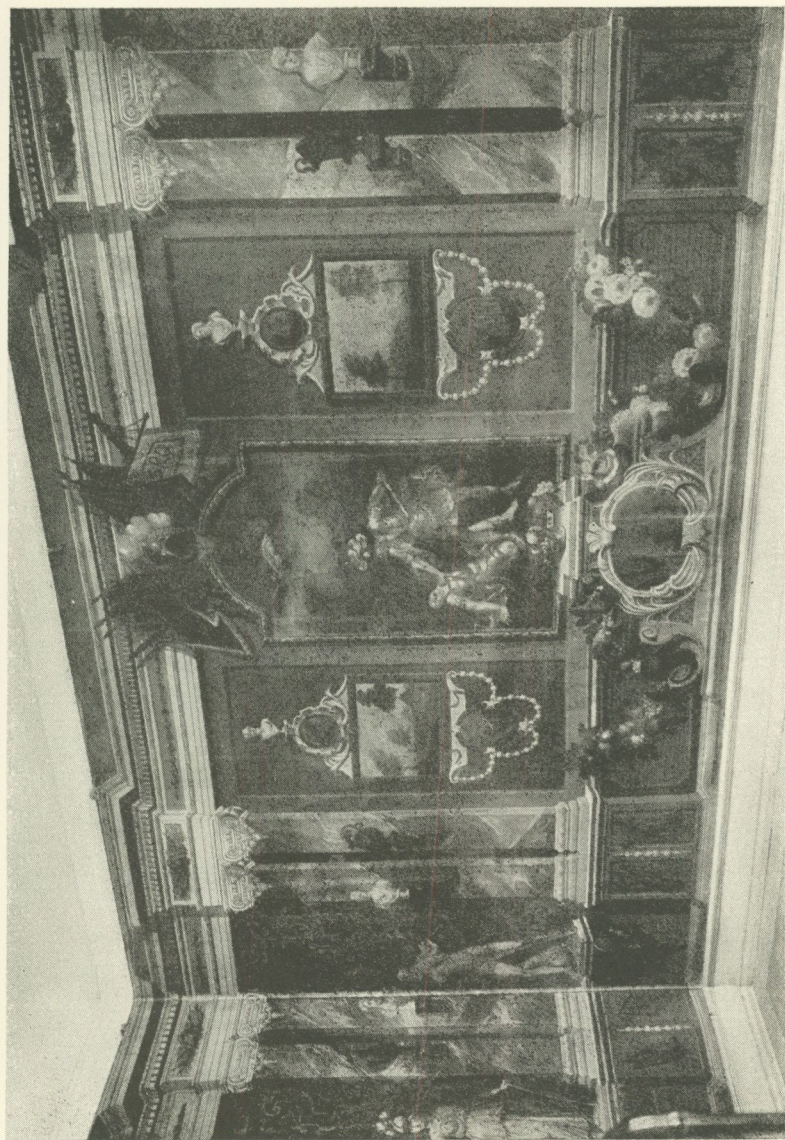

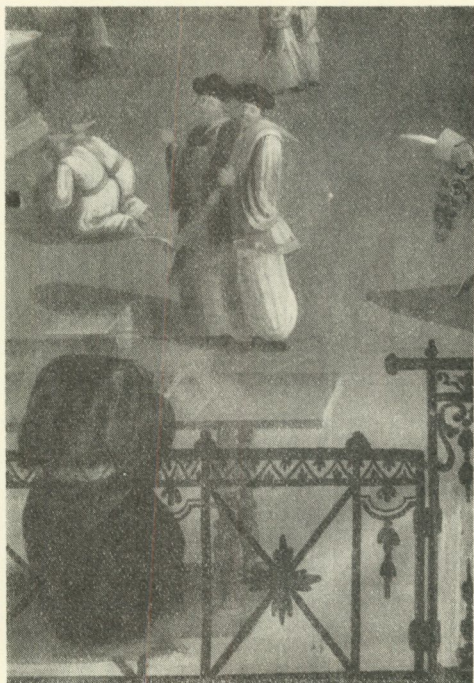
Bild 11. Stora sängkammaren i översta våningen med oljemålade vävtapeter, importerade från Dresden. Foto 1913.

beständiga och tjänliga torkan avbröts dock detta arbete, och man flyttade utomhus. Två murgesäller arbetade på stora huset »med bredare fönsterfoder och ljusare färgs anstrykande på facen åt borggården efter den zirat och structur, som excellensen och Hårleman sist funnit behaglig». Vilken denna färg var framgår ej. Ett inköp av ett helt fat kimrök »till husets färgning» år 1733 kan tyda på, att man då tänkt sig gråa fasader, men med kännedom om Hårlemans förkärlek för den gula färgen är det lika troligt, att byggnaden redan från början fick det utseende den ännu har, med ljusgula fasader och vita detaljer.

När avfärgningen blev färdig, skulle man börja på »vägen över stallbyggningen», d. v. s. den imposanta, stenlagda uppfart, som från infartsallén på tre väldiga valvbågar höjer sig upp till den terrasserade gårdsplanen och under vilken det gamla stallet ännu är beläget. Detta arbete krävde cement och gav Memsen »mera eftertanke än allt annat, och går jag däromkring som katten kring heta gröten, ty alla jag därom frågar äro föga klokare därpå än jag». Flygelbyggnaden var det också svårt att få färdig, eftersom den var full av möbler och saker, som tid efter annan ditskickats. Bl. a. fanns där en sändning möbler från Amsterdam, 36 stolar, 5 lackerade bord, 6 nattstolar och ett tebord »av fin lackering», tydligen avsedda för rummen med kinesisk målning. Först när några rum eller allra helst vinden i stora huset blevo så färdiga att man kunde ha »lås och stängsel för dem», var det möjligt att flytta möblerna och göra flygeln färdig.

Ännu långt fram på sommaren 1734 var gipsmakaren Lübeck fullt sysselsatt med taklister och spiskupor i översta våningen. I mitten av juli hade han fullbordat salen, båda förmaken och ena sängkammaren i översta våningen, men hade ännu kvar båda kabinetten och förstugan. Några sirater hade det tydligen inte blivit frågan om, ty Memsen meddelade uttryckligen, att arbetet »efter excellensens befallning» skulle vara rätt och slätt. Enligt Memsens åsikt gjorde Lübeck »sin yttersta flit», även om taken på grund av den starka värmen remnade en smula. Men det gick lätt att laga. I mitten av nästa månad ber Memsen, att excellen-

Bild 12. Detalj av väggfält i översta salen, målat av Johann Forchert. Foto 1934.

sen snarast möjligt skall sända de tre plafonder, som tydligen voro avsedda för nedre våningen, ty gipsmakaren skulle snart flytta dit, och då vore det bra, om plafonderna kunde »infattas i sina behörige lister, sådana som hovintendenten Härleman lovat att rita». Dessutom undrade han, om inte taket i förmaket till höger om salen i första våningen kunde dekoreras »efter den perspektivmålning, som fanns i de till detta rum ärnade tapeterna». Kanske var det en av de båda tapetsviter, som vid denna tid ankommit från Tyskland, där de ett år tidigare beställts genom generalmajoren von Crassow.

Målaren Forchert sysslade med färdigställandet av de olika tapetsviter han påbörjat året dessförinnan, och han fick så mycket hjälp man kunde ge honom, »på det man snart må slippa denna penningeigeln». Till en sak var han icke användbar, näm-

ligen att komplettera den blå tapet, som excellensen tänkt placera i grevinnans förmak. Forcherts röda tapeter visade, »det han ingen särdeles force hade i europeisk målning emot Klein som gjort det redan färdiga arbetet av denna tentur». Memsen undrade därför, om man inte kunde få tag i någon annan målare, »antingen Paschens broder (Johan Pasch) eller en som målat dörrstycken hos kammarrådet, greve Piper», vilkens namn Memsen ej kunde erinra sig. Den 6 november, då Memsen efter en tids bortavaro återkom till Gäddeholm, hade Forchert satt upp sina tapeter »i de trenne för desamma destinerade rummen och förment sig därmed vara färdig». Vid närmare påseende befanns det dock vara åtskilliga småsaker att bättra och ändra, och först i januari 1735 fick Forchert slutlikvid på sin lön samt kostpengar, varefter han försvinner ur gårdsräkenskaperna. Om han stannade kvar i landet eller reste tillbaka till Tyskland är t. v. obekant.

Hans efterträdare voro svenskar. I april 1735 reste Memsen ut till Gäddeholm för att möta målaren Rumph från Nyköping, vilken skulle anställas, »om han därtill var tjänlig». Det måtte han dock inte ha varit, ty hans namn förekommer ej vidare i sammanhang med Gäddeholm. I årets korrespondens nämnes över huvud taget ej något måleriarbete, endast att Kleins lacktapeter satts upp i två rum i västra flygelbyggnaden och att de i stort sett passade bra, så när som på en våd, som Klein hade spikat snett och som måste ändras, »emedan den intet accorderar sig med gipslisten». Man inriktar sig nu på att göra i ordning denna flygel, »innan den östra flygeln till ett annat år komme att rivas». Det var emellertid svårt att få fart på Skog, som skulle gipsa tak och spisar. Trots detta blev byggnaden — även kallad excellensens flygel — färdig i september. Samtidigt gjordes en mycket obehaglig upptäckt. »Jag har aldrig förmärkt eller trott», skriver Memsen orolig, »det i någon av flygelbyggningarna skolat funnits något av elaka ohyran väggelöss, förrän nu jag i anledning av Eders Excellensens Nådiga skrivelse frågat därefter och det berättas det de skola vara uti fältmarskalkinnans säng». Den enda, som han kunde betro med sängklädernas och rum-

Bild 13—14. Röda kammaren i översta våningen. Tapeterna målade av Johann Forchert. Övre bilden återger en detalj. Foto 1934.

mets rensande, trädgårdsmästare Lindbergs hustru, var för tillfället sorgligt nog sjuk. Hon visste också ett osvikligt medel, som hon lärt sig av gamle trädgårdsmästaren och använt förr med framgång, nämligen »att bestryka träet eller stället var de sitta med saften som är inuti kärnhuset på gamla ruttna gurkor — och därpå finnes här nog tillgång». Den förut nämnde Skog hade förut »brukat sin vetenskap i detta mål» hos inspektoren. Denna »vetenskap» bestod i putsning av väggarna, men inspektoren hade berättat, att det inte hjälpte längre än till dess »kalkbannet» sprack, då freden var all och de kommo fram som förr.

Inte blott Lindbergs hustru var sjuk. En epidemi hade utbrutit, som »märkeligen» hindrade arbetets rationella bedrivande. Den 3 sept. hade byggnadsskrivaren, trädgårdsmästaren och snickaren kännning av sjukdomen, men de gingo dock vid sysslorna, utom snickaren, som trots att hans hustru var dödssjuk »brukat suparekuren i Trosa». När Memsen »tilltalade honom därför absenterade han sig från arbetet — som dock snart kunde rättas igen, allenast han fick njuta hälsan». Sjukdomen hade också till följd, att »husuret», som uppsatts av urmakaren Schnack 1734, stannade. Byggnadsskrivaren, som hade hand om dess skötsel, låg i sängen, och någon annan vågade Memsen icke anförtro arbetet, »på det urmakaren ej skulle få tillfälle att säga att det blivit oväligen hanterat, ifall det framdeles skulle bli felaktigt».

Året var fullt av förtretligheter för Memsen. Excellensen klagade över, att det tegel, som sänts till Stockholm för försäljning, var ojämnt. Det kunde icke säljas till det eljest gängse priset, och Gäddeholms tegel skulle falla i vanrykte. Memsen försvarade sig. Teglet slogs i lika stora formar, och han hemställde till excellensens omprövande, om det lönade mödan och var tid till att mäta var sten med tumstock, när man sysslade med en så ansenlig byggnad utom en trädgårdsanläggning »samt stora berg att borttaga och dalar att uppfylla». Av egen erfarenhet kunde Memsen försäkra, att ojämnheten inte betydde något, eftersom Gäddeholm byggts med samma tegel jämte ett parti, som köpts på Tullgarn och hade samma fel. Här voro väggarna

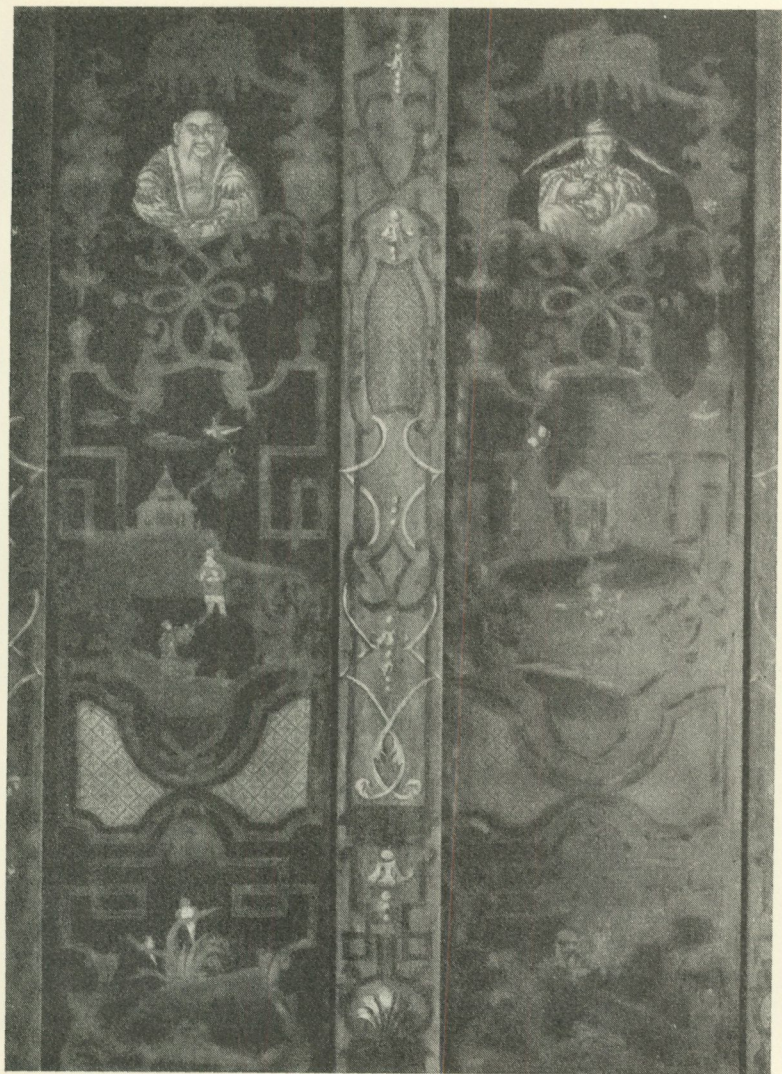

Bild 15. Detalj av de kinesiska tapeterna i lilla sängkammaren i översta våningen, även kallad svarta kammaren. Målade av Johann Forchert. Foto 1934.

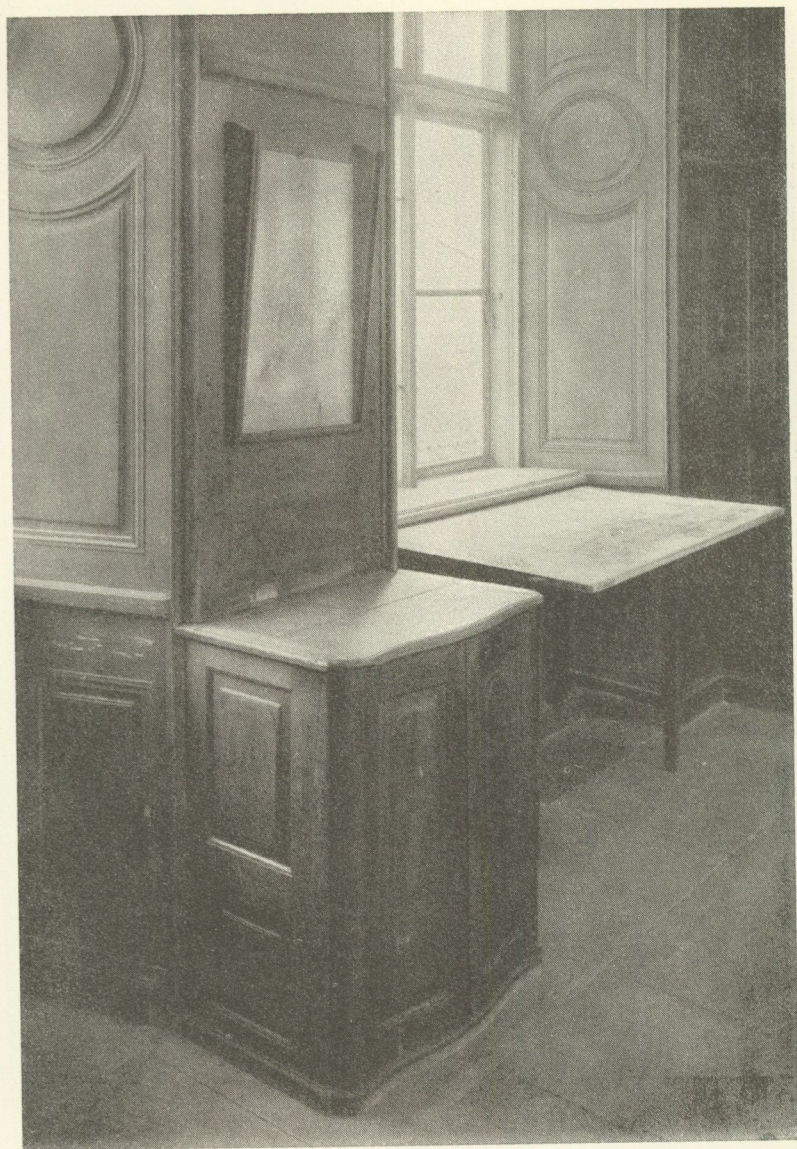

Bild 16. Garderober i våningen en trappa upp. Märk den väggfasta kommoden och stället för toilettspegeln mellan fönstren! Foto 1934.

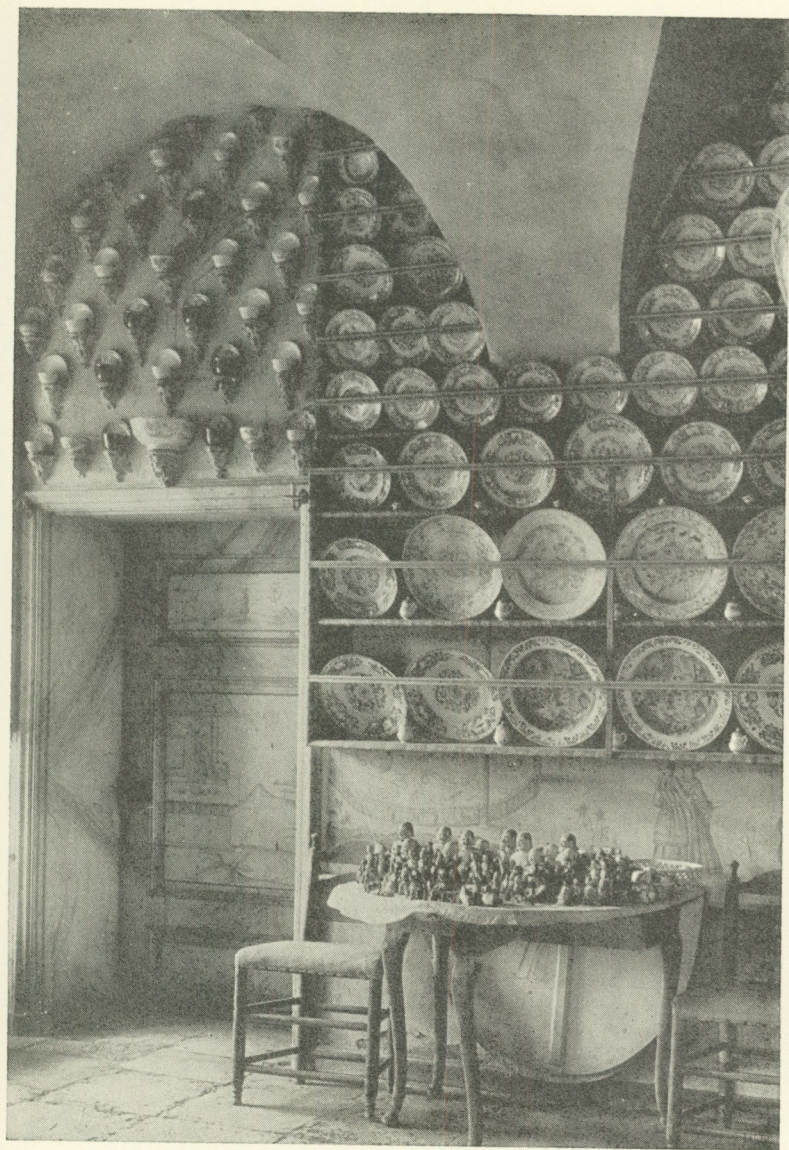

Bild 17. Porslinsköket i bottenvåningen med den ursprungliga, numera skingrade möbleringen och porslinssamlingen. Foto 1913.

»så goda, rätta och ackurata som i något hus i Stockholm fanns». Nej, orsaken till underpriset var, att man utbjöd teglet vid felaktig tid på året, just då ingen behövde det.

Det är inte mycket att tillägga om arbetet 1735. Gårdsporten till stora huset blev färdig, man ändrade den ena löptrappan för att få bättre disposition på salsskänken och lade stengolv i förstugan i bottenvåningen samt i stora salen i nedre våningen. Golvstenen räckte inte. Det behövdes mera till pigkammare och sex valv i stora huset samt dessutom till listerna kring trägolven. Det sistnämnda brådskade dock ej, ty trägolven skulle först läggas, »och gud vet när det sker». Snickaren led av frosan och var så maktlös, att han knappast kunde arbeta.

Nu tar vår kunskap om byggnadsarbetet på Gäddeholm tvärt slut. Både 1736 och 1737 tiga brev och räkenskaper så gott som fullständigt. Det förstnämnda året fick murmästaren Sebastian Franck i Stockholm 300 daler i avräkning på Gäddeholmsarbete, men vad det bestod i veta vi ej. Kanske arbetade man på den östra flygeln. I varje fall skred arbetet endast långsamt framåt, ty ännu 1738 äro snickare, målare och smeder i fullt arbete. Den 23 okt. detta år skrev Memsen till sin arbetsgivare, och då avlade han en ganska noggrann rapport om förhållandena på platsen. Han meddelade, att en främmande smed antagits mot dagspenning och att denne arbetade med järngallret mellan stora huset och den nya — sannolikt menas den östra — flygelbyggnaden, »vilket var det nödigaste till trädgårdens stängsel», bild 4. Däremot finge man vänta med de övriga gallren till ett annat år.

Målaren Engelcrona, som arbetade mot lön, hade utbättrat och kompletterat tapeterna i övre salen samt målat dörrar och paneler i röda och svarta kamrarna. Dessutom hade han satt upp tapeterna i alla de övriga rummen i översta våningen och höll nu på att utbättra vad som var skadat på den andra, från Dresden införskrivna tapetsviten, vilken hade satts upp i sängkammaren till vänster om salen. Målaren Dreyer arbetade på »vad som fattades och ånyo skulle göras av sistnämnda Dresdiske tentur» och skulle sedan komplettera den blå tenturen, som hade blivit uppsatt i lilla förmaket.

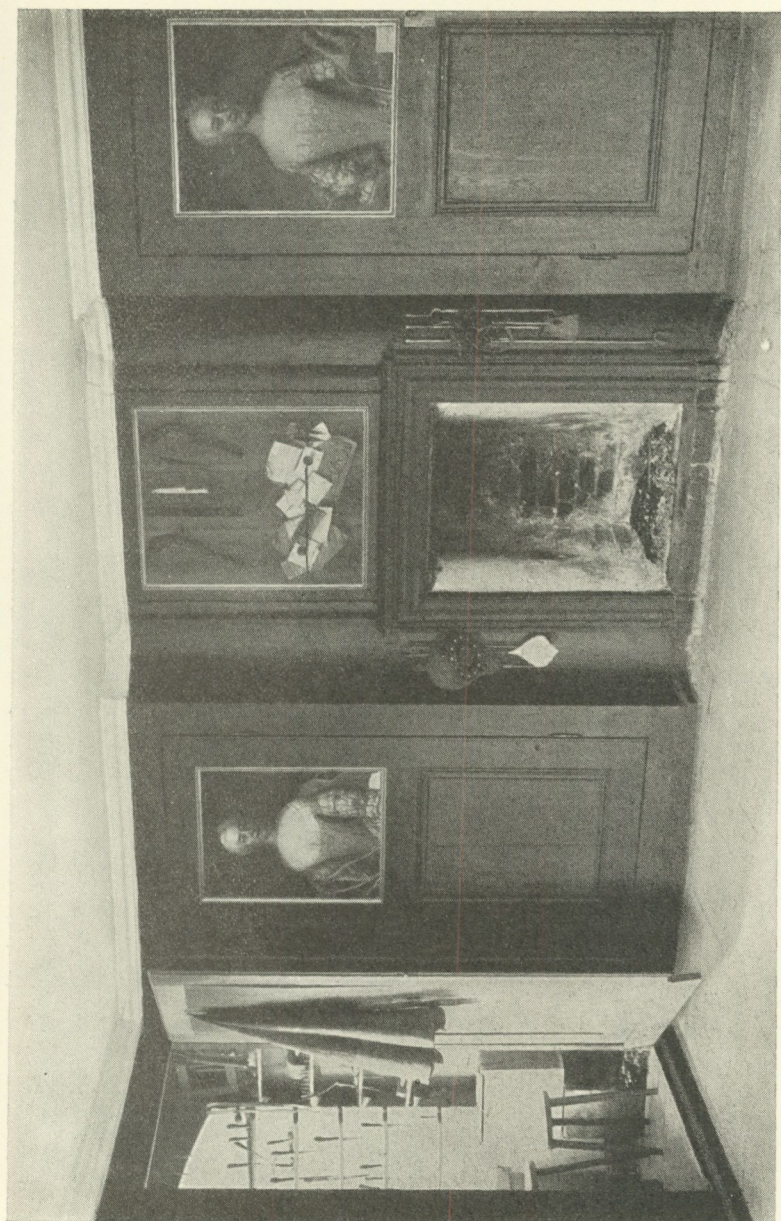

Bild 18. Rustkammaren i entresolvåningen, numera nedtagen. Tillhör Livrustkammaren, Stockholm. Foto 1913.

Snickaren Holst hade fullbordat panelningen i översta salen och gjort ramar till de blå tapeterna. När han gjort färdig panelningen i lilla förmaket skulle han få avsked. Snickaren Rode hade panelat sängkammaren och lagt golv i lilla hörnkammaren åt gården, som också panelats. Därmed fick han avsked.

Snickaren Appelman hade gjort taffelverket till golven — eller på modern svenska parkettgolven — i båda förmaken, vänstra sängkammaren och kabinettet i nedre våningen samt panelat den lilla kammaren över kabinettet i övre våningen. Nu arbetade han på porten åt trädgården, och sedan skulle han göra parkettgolvet i excellensens sängkammare. Denne snickare var en »brav arbetare», som Memsens tänkte behålla, trots att han var litet dyr.

Gårdssnickaren hade dels hjälpt målaren med tapeternas uppsättande och dels arbetat med golv och panelning i gröna kammaren. Slutligen talar Memsens om de tre murgesällernas arbete »på åtskillige ställen såväl inom som utomhus för vidlyftigt att specificera», och om stenhuggaren, som gjort stenfriser runt trägolven i åtskilliga rum och dessutom lagt stengolv i nedersta valven. Arbetet gick raskt framåt, och det var Memsens förhoppning, att allt mur- och snickeriarbete i övre våningen skulle vara färdigt innan han reste därifrån på hösten. Men den ena målaren hade säkerligen arbete där hela vintern.

Trots att tydligen ganska mycket återstod, innan huset var fullt färdigt, är detta brev från hösten 1738 det sista, som rör Gäddeholmsbygget i den stora korrespondensen mellan Memsens och Ture Gabriel Bielke. I all sin utförlighet lämnar den oss naturligtvis icke upplysningar om allt, och många gånger är det svårt att avgöra, vad alla detaljer egentligen röra sig om. Egenomligt nog tyckas två av de mest intressanta rummen på det gamla Gäddeholm, rustkammaren och porslinsköket, icke ha inretts under de perioder breven omfatta. Det utrymme i entre-solen, där rustkammaren senare låg, benämnes av Memsens kam-martjänarnas rum, och något porslinskök omtalas över huvud taget ej. Kanske inreddes rustkammaren under den tid mellan 1735 och 1738, då brev saknas. Därpå tyder måhända spisöver-

styckets datering. Det är en »quod libet», som signerats av Carl Hofwerberg 1737. Porslinsköket i bottenvåningen med sin dekorativa kinesiserande målning i porslinsfärgerna blått och vitt är sannolikt av senare ursprung, bild 17. År 1746 kvitterade nämligen målaren J. E. Mandelberg 30 daler som betalning för att han lackerat en spegelram och en »dambkvast» i blått och vitt, och dessa ännu bevarade inventarier tillhöra porslinskökets utrustning. Tyvärr är porslinskökets rika och enastående uppsättning av fajans och porslin av kinesiskt, holländskt, franskt och svenskt ursprung skingrad och nu återstå endast tomma hyllor och konsoler. Rustkammarens inredning och inventarier äro förvärfvade av Livrustkammaren, och därmed bör denna i sin art enastående miljö i sin helhet vara räddad, bild 18.

Bild 19. Dygden. Allegoriskt väggfält i stora salen, målat av Guillaume Taraval. Dess pendang, Tapperheten, som sitter på andra sidan om spisen och Gustav Vasas porträtt, synes längst till vänster å bild 7. Foto 1934.

Det är icke mycket i Gäddeholms inre, som vittnar om att byggnaden inreddes samtidigt med Stockholms slott och att såväl arkitekten som åtskilliga av hantverkarna voro hämtade från slottsbygget. Kanske var Ture Gabriel Bielke en konservativ herre, som inte gillade den nya franska stilens rörliga elegans. Därpå kan ju det faktum tyda, att stuckatören Lübeck inte fick göra något »sirligare» arbete, utan att allt skulle vara »rätt och slätt». Därpå tyder också den ovan omtalade, från Dresden importerade tapetsviten. Den visar en illusionistiskt målad barockarkitektur med heroiska inslag, som man snarast skulle vilja datera till 1600-talets slut. Även de av Klein, Forchert och andra målade tapeterna tillhöra stilistiskt sett barocken. Röda kammarens smala tapetvåder och övre våningens kineserier äro tyskt tungfotade varianter på den sena fas av Louis XIV, som vi bruka ge Jean Berains namn. Den blå kammarens stelbenta trädgårdsscener ha visserligen haft en färgrik omramning av rokokokaraktär. Men den är redan från början övermålad och ersatt av ett rakt och rätvinkligt ramverk. Även den av Hårleman ritade salen med sina stora, mörka kungaporträtt är så högtidlig och allvarlig som ett rum bör vara, när det ägnas vårt heroiska förflutna. Gustav Vasas strama bild flankeras emellertid av två väggfält, som symbolisera vår storhetstids mest uppburna egenskaper, dygden och tapperheten. Och dessa båda allegorier skimra i smältande färger och röra sig i en elegant och lekfull rytm, som helt hör rokokon till. Trots att de ur innehållssynpunkt äro synnerligen väl placerade, verka de här som främlingar. De äro målade av den till slottsbygget inkallade franske målaren Guillaume Taraval. Ett mera slående exempel på, att det var de på 1730-talet inkallade franska konstnärerna, som i vårt land introducerade rokokon, är svårt att finna.